

YLVA PERERA

”OM BÖDELN KUNDE UTTRYCKA SIG”

Skrivandet som motstånd och antifascistiskt arbete
i Mirjam Tuominens *Besk brygd*

Essäboken *Besk brygd – Betraktelser* (1947)¹ utgör en vattendelare i den finlandssvenska författaren Mirjam Tuominens (1913–1967) litterära produktion.² Efter fyra väl emottagna novellsamlingar tar hon steget in i ett essäistiskt jagberättande, som skulle komma att leda henne vidare in på prosalyrikens, poesins och slutligen den jagutplånande religiösa uppenbarelsteckningens bana.³ Tematiskt är *Besk brygd* en fortsättning på novellernas litterära arbete kring skuld och utsatthet (gällande såväl barn och sjuka som samhällets utstötta), med skillnaden att hon nu ur jagperspektiv utforskar nazismens grymheter – utan att låta någon, inte ens sig själv, undslippa ansvar. Skriven strax efter krigsslutet, när dokumentärt bildmaterial av förintelsen blivit tillgängligt och medan Nürnbergrättegångarna pågick, är *Besk brygd* ett samtidsvittnesmål, men också ett försök att utforska fascism på ett psykologiskt och filosofiskt plan: varför gör sig människor till bödlar för varandra?

Som privatperson definierade sig Mirjam Tuominen som antifascist under hela sitt vuxna liv, det framgår tydligt både i brev, dagböcker och självbiografiska texter. I Ghita Barcks levnadsteckning beskrivs hon som ”politiskt medveten och konsekvent antitotalitär”

redan vid debuten 1938.⁴ Senare ska Tuominen själv beskriva sig som ”lidelsefullt antinational-socialistisk och antifascistisk”.⁵ Hennes politiska övertygelse kan inte bara karakteriseras som en åsikt eller identitetsmarkör, utan är en etisk hållning som präglar hennes skönlitterära arbete även på ett formmässigt plan när hon i och med *Besk brygd* överger den episka prosan – en iakttagelse som tidigare formulerats av Monika Fagerholm.⁶

Mitt syfte i denna artikel är att undersöka hur Tuominens antifascistiska hållning tar sig uttryck i *Besk brygd*. Här är textens essäistiska jagperspektiv en viktig komponent, men jag väljer ändå att inte fokusera på de biografiska aspekterna, utan istället se textjaget som en litterär konstruktion.⁷ Jag börjar med att contextualisera Mirjam Tuominen i relation till det antifascistiska forskningsfältet, för att sedan göra en läsning som samttalar med synen på totalitarism och fascism hos tänkarna Hannah Arendt (1906–1975), Gilles Deleuze (1925–1995) och Félix Guattari (1930–1992). Deras respektive sätt att beskriva fascismen som en inneboende potential hos människor, snarare än som en isolerad politisk händelse eller ett yttre hot, bidrar – trots att de tillkommit senare – med

fruktbara analysverktyg för att kartlägga det antifascistiska arbetet i *Besk brygd*. Med textens ”arbete” avser jag effekterna som uppstår i mötet mellan författarens konstnärliga praktik och mitt eget läsande. I fallet *Besk brygd* tar antifascismen sig uttryck inte bara i hur Tuominen skriver om fascismen och nazismen, utan lika mycket i hur hon skriver om skrivande.

Antifascismen som forskningsfält

Jag använder termen antifascism för att knyta an till forskningsfältet som studerar de grupper och personer som gjorde motstånd mot de nazistiska och fascistiska rörelserna i Europa under 1920-, 30- och 40-talen. Detta trots att begreppet ”fascism” med rätta kan kritiserats för att antingen vara för snävt och syfta enbart på rörelser som själva uttryckligen titulerade sig fascister, eller för brett och helt enkelt representera alla former av ”ondska”. Enligt nyare transnationell och komparativ historisk forskning förs fascism ändå fram som det adekvata samlingsbegreppet för ”antidemokratiska och våldsbejakande extremnationalistiska rörelser”,⁸ och antifascism blir då den språkligt logiska benämningen för deras motpol.

Historikern Nigel Copsey har, med utgångspunkt i ett brittiskt perspektiv, föreslagit att en minsta gemensam nämnare för all antifascism skulle vara ett motstånd mot fascism grundat på ”upplysningstraditionens demokratiska värden”,⁹ men definitionen kan kritiserats både för att ”demokrati” är och har varit ett mångtydigt begrepp,¹⁰ och för att den riskerar likställa liberalism och antifascism, trots att liberala samhällen också kan uppvisa fascistoida drag.¹¹ Snarare än att tro att det går att hitta en allomfattande definition av antifascism sällar jag mig till dem som ser det som fruktbart att studera antifascismen som ett pluralistiskt fält med inre motsägelser.¹² I Tuominens *Besk brygd* ligger fokus främst på fascismens sociala och psykologiska förutsättningar – texten kretsar kring hur människor kan bli kapabla till våld och förtryck gentemot andra och uppleva det

som legitimt i ljuset av rådande ordning. Det sistnämnda är viktigt eftersom det särskiljer fascism från godtycklig illvilja.

I jämförelse med fascismen är antifascismen fortfarande ett tämligen outforskat fält, i synnerhet i Norden, med den nytomna volymen *Anti-fascism in the Nordic Countries* som ett välkommet undantag. Här kan noteras en rörelse från att tidigare främst ha inriktat sig på grupper som gjorde aktivt, fysiskt motstånd till att även innefatta intellektuella och opinionsbildare.¹³ I finländsk kontext innebär det i praktiken en förskjutning från att ha sett antifascismen som en verksamhet enbart förknippad med kommunismen och arbetarrörelsen till något som bedrevs tvärsöver det politiska spektrumet.¹⁴

I denna breddade definition passar Tuominen in väldigt väl – hon sympatiserade med vänstern under kampen mot nazismen, och var även medlem i vänsterföreningen Kiila 1948–1949, men gick ur den sistnämnda för att hon motsatte sig det sovjetiska maktspelet.¹⁵ Enligt Barck stod hon vid tiden för *Besk brygd* ”i högsta grad över alla partigränser”, i och med bokens positiva mottagande i både vänster- och högerpress.¹⁶ Tuominens antifascistiska engagemang tog sig uttryck främst i hennes skrivande och syns såväl i hennes kritik av konkreta politiska händelser som judeförintelsen och Finlands val att gå ut i fortsättningskriget vid Hitlers sida, som i hennes intresse för vad som gör människor kapabla till fascism.¹⁷ Tendensen att rikta blicken inåt lika mycket som utåt märks redan 1939 när hon beskriver Hitler och nazismens framgångar som ”humanismens skuld” – en mänsklighetens gemensamma skuld.¹⁸ Det är också den hållningen, som explicit utforskas i *Besk brygd*, som gör boken intressant som studieobjekt i relation till antifascism.

Själv mordets harmoni och bödelns stumhet

Besk brygd är en essä i två delar som inleds och avslutas med reflektioner kring självmord. På första sidan hänvisar textjaget till sagans

Scheherazade och skriver: ”på dessa sidor lever ett väsen som medelst betraktelser uppskjuter sin dödsdom”.¹⁹ Således knyts alltså frågan om död och skrivande – vilket ju är formen som betraktelserna förmedlas genom – genast till varandra.

Det är också självmördaren som för textjaget in på offer-och-bödel-tematiken, som blir en återkommande bild: ”Självmördaren är en människa som stiger upp i gryningen för att döda en annan människa. Offret ber om ännu en tid av förskoning, men bödeln ställer sig hård och talar om sin oavvisliga plikt, påpekar att han inte längre står ut med denna olyckliga samlevnad, där föreningen är det sista som nås.”²⁰ Texten framställer självmordet som ett ögonblick av försoning och harmoni, då offret och bödeln förenas, vilket är vad textjaget begär boken igenom. Samtidigt lämnas det öppnet om harmonin enbart kan uppnås i döden. I boken står det både ”Ja, döden är egentligen skön. Det entydiga är skönt. Men just därför måste man älska livet mer. Livet ensamt tillåter dialogen”²¹ och: ”När bödel och offer ingår en harmonisk enhet i den levande människan, då uppstår människan, som är behärskad av samvete. Men hon återstår att upptäcka.”²² I det första citatet innebär offrets och bödelns enhet död, i det andra en levande människa med ett samvete, så intrycket är tvetydigt. Rent teoretiskt tycks möjligheten till liv *och* harmoni existera, men försvåras av att offer-bödel-dynamiken bebor människors relationer såväl till varandra och till djur som till sig själva.

Den här dynamiken utforskas genom essäns associationsflöde där textjaget hoppar mellan scener och betraktelser, för att i bokens andra del utmynna i läsningar av Edith Södergrans, Franz Kafkas och Hjalmar Bergmans författarskap. Innan det hinner textjaget bland annat beskriva en konstutställning med fotografier föreställande judar som blir levande begravningsav ”arier”, och ett judiskt barn som kastas i en avloppsbrunn av en tysk soldat. Textjaget blir besatt av att förstå hur soldaten kunnat göra det, hon skriver att hon skulle vilja leva

sig in i hans kropp och själ, rent fysiskt födas med honom och existera med honom fram till punkten då han utför sin handling mot barnet, men att det inte är möjligt eftersom ”[...] ingen människa, som använder sig av ord, inlevelse- och fantasiförmåga som vapen, kan göra detta. Medlevande existerade inte för barnbödeln, andras smärt- och lustförmimmelser existerade inte, han var defekt, han saknade tvång att sympatiskt förnimma, han saknade inbillning. Därför är han så outhärdligt oåtkomlig. Men samma människa var kanske en utmärkt far för sina egna barn.”²³ Här uppenbarar sig två av textens kärnteser: hur stumheten är en förutsättning för bödeln och hur ingen människa är *enbart* bödel – snarare är offer och bödlar roller som vi hamnar i och upprätthåller.

Offer och bödlar som skapar varandra

Det är i relation till det sistnämnda, bödeln som roll, som det är skäl att jämföra Tuominen med Hannah Arendt, en parallell som Tuva Korsström påtalat, men inte utrett närmare.²⁴ I sin reportageserie om rättegången mot SS-officern Adolf Eichmann myntar Arendt begreppet ”den banala ondskan” som beskrivning av Eichmanns agerande: han hade internaliserat Führerns vilja och gjort den till sitt moraliska rättesnöre, och på så vis behövde han inte tysta sitt samvete för att kunna begå grymheterna, utan samvetet *påbjöd* honom att utföra dem.²⁵ Till skillnad från de stumma bödlarna i Tuominens text talar Eichmann i rättegångsprotokollen, men han talar på ett plan som bara kan förhålla sig till order och laglydighet eftersom det är det som driver honom i hans bödelroll – inte en sadistisk vilja att skada.²⁶ Här betonar Arendt själv att hon inte kommer med en allmän teori om mänskligheten, utan talar specifikt om Eichmann.²⁷

Hos Tuominen är flera av bödlarna i sin tur uttalat sadistiska och njuter av sitt värv. Men internaliseringen av rollen går igen. Tuominen skriver inte så mycket om bödlar som får sina order uppifrån, utan målar istället upp den

möjlig provocerande idén att offer och böd- lar skapar varandra – något som hon också ser i parrelationer mellan kvinnor och män, ”då man iakttar ett sådant förhållande inser man, att bödeln egentligen inte är ond. Han är bödel, därför att han måste vara bödel – han är lika magiskt fastklistrad vid sin roll som någonsin offret”,²⁸ och i Kafkas *Processen*: ”[V]i förstår, att det i viss mån, ur en viss synvinkel är offret själv som skapar sin bödel [...]. Då frågar vi oss, om det inte tilläventyrs kan förhålla sig på samma sätt med bödlarna utanför oss, [...] att det är bödlarna som är offer för offren och inte tvärtom.”²⁹

Det sistnämnda kan te sig magstartat i en essä som i så hög grad kretsat kring nazisternas brott mot judarna, men det är viktigt att notera att Tuominens sätt att belysa offrets medskapande potential inte är det samma som att säga att offer ska skylla sig själva. Snarare går det att läsa offer-och-bödel-rollerna som paradoxala överlevnadsmekanismer riktade gentemot det hot som Tuominen beskriver som ”överbödeln” eller döden ”inom oss”.³⁰ Det fråntar inte människorna ansvaret för sina bödelhandlingar och förnekar inte heller ”sadism för den sadistiska glädjens egen skull”,³¹ men går aktivt emot idén om att bödelstendenser bara skulle finnas hos vissa människor och inte hos andra. Tvärtom finns det också fall (notera: inte *alla* fall) där offret genom att upprätthålla sitt offerskap blir en bödel för sin bödel.³²

Totalitarianism, mikrofascism och antifascism utan renhet

Här går det att se en parallell till Arendts tidigare verk *Totalitarismens ursprung*, som går igenom de historiska processer (antisemitismen och imperialismen) som lade grunden för att Nazityskland och Sovjetunionens diktaturer kunde uppstå som de gjorde.³³ Hon analyserar bland annat formandet av judarna till den oönskade grupp som nazismen skulle utrota, genom att även redogöra för hur judarnas eget agerande genom historien spelade in, utan

att för den skull förklara dem medskyldiga. Grymheten under den sovjetiska och nazistiska totalitarismen skiljde sig enligt Arendt från ”vanliga” diktaturer, eftersom den inte möjliggjordes endast genom toppstyrning, utan också genom ett propaganda- och terrorvälde på alla nivåer med syfte att frånta människor deras individualitet och förmåga att vara moraliskt agerande subjekt.³⁴ Således vinner totalitarismen mark inte bara genom att skapa offer, utan genom att skapa förövre.³⁵ Totalitarismen, enligt Arendt, gör helt enkelt människor överflödiga, och rollerna som offer och bödlar är snarast godtyckliga redskap i totalitarismens maskineri,³⁶ vars syfte är att utrota allt som står i vägen för enhetsideologin.³⁷

Det går att invända att Arendts beskrivning av totalitära samhällen gör helt andra anspråk än Tuominens skildring av ondskan mellan människor i vardagssituationer. Med undantag av exemplen från Nazityskland rör sig *Besk brygd* antingen i Tuominens icke-totalitära Finland, eller i hennes läsning av litteratur som också skildrar andra omständigheter. Trots det vill jag hävda att Tuominen skärskådar liknande villkor för grymhetens legitimerande på personliga plan som Arendt blottlägger genom att visa på samhällliga strukturer vid specifika historiska tidpunkter. När Arendt skriver att massornas stöd för totalitarismen inte ”beror på vare sig okunnighet eller hjärntvätt”,³⁸ går det att dra en parallell till Tuominens läsar-tilltal ”du har en bödel inom dig, liksom jag”.³⁹

Parallellen syns också hos Gilles Deleuze och Félix Guattari i mastodontverket *Kapitalism och schizofreni*: ”massorna är inte lurade, de begär fascismen vid ett givet ögonblick, under vissa givna omständigheter”.⁴⁰ Deleuze och Guattari myntar termen mikrofascism för att beskriva hur fascistiska begär verkar i vardagen, mellan och inom människor: ”Det är den mikropolitiska eller molekylära makten som gör fascismen farlig, eftersom den är en massrörelse: en cancerartad kropp, snarare än en totalitär organism. [...] Bara mikrofas- cismen kan besvara den globala frågan: varför

begär begäret sin egen underordning, hur kan det begära sin egen underordning?”⁴¹ Användningen av begreppet totalitär skiljer sig således från Arendts, men det finns tydliga likheter mellan Arendts beskrivning av totalitarismens mekanismer och Deleuze och Guattaris beskrivning av hur mikrofascism fungerar, även om de inte är synonyma.

Eftersom mikrofascismen är närvarande i alla former av relationer blir det enligt forskarna Brad Evans och Julian Reid hycklande att tala om antifascism som en möjlig position – just för att det förutsätter en ”renhet” som inte finns. Istället menar de att ett accepterande av fascismen inom oss är en förutsättning för att tänkande och handlande som strävar mot något annat ska bli möjligt.⁴² Det går aldrig att nå ett slutgiltigt, fascismfritt, mål, men det går att försöka röra sig i den riktningen. Sådana rörelser går att ana i Tuominens beskrivning av Södergran, Kafka och Bergmans förmåga att peka ut bödlarna: ”de uttryckte allt, de sade allt, de levde allt. Dock lämnade de ett därhän, de lämnade syntesen därhän, och allt måste på nytt upplevas, uttryckas, klagas.”⁴³ Här spretar verben i alla riktningar, vilket gör att Tuominen undgår att upprätta en egen renhetsivrande syntes. Istället framställs bödelutpekandet, som ständigt måste pågå, som en möjlig antifascistisk rörelse.

Skrattet som skiftar positioner

Målet i *Besk brygd* är inte att förinta bödeln, utan snarare att förvandla den ”till en tuktomästare eller med andra ord till ett samvete”,⁴⁴ men textjaget konstaterar att ingen kunnat svara på hur det ska gå till. I läsningen av Bergmans författarskap, sist i boken, hittar hon ändå två förslag på vapen mot grymheten: skrattet och godheten. ”[O]ch fastän de vapnen förefaller en smula milda och uddlösa om man tänker på Belsen-bödlarna, var det kanske ändå just dessa vapen, som hade verkat, om de blivit använda i tid.”⁴⁵ Gällande skrattet får Tuominen stöd bland fascismforskare, till exempel skriver Julie

V. Gottlieb i sin studie av fascismen i Storbritannien 1923–1945: ”The fascist mind was the lack of self-irony, which, in turn, encouraged subversion through mockery: perhaps humour was the most effective antidote to fascism.”⁴⁶

Samtidigt är det inte riktigt så enkelt, komik användes också i fascistiskt syfte, till exempel i fråga om judekarikatyrer. Dessutom konstaterar textjaget i *Besk brygd* att de narrkonster som offren hos Bergman distraherar sina bödlar med bara fungerar i viss utsträckning, inte gentemot den grymma ”överbödeln” som föreskriver självmord.⁴⁷ Däremot rymmer *Besk brygd* också ett annat skratt, som bär likheter med det som litteraturforskaren Judy Suh, som studerat fascism och antifascism i brittiska romaner, noterat hos Virginia Woolf. Suh påvisar att skratt kan fungera antifascistiskt när det skiftar maktrelationer och skapar en ny känsla av kollektivitet.⁴⁸ I *Besk brygd* reflekterar textjaget över hur bödeln – som bara är handling medan offret helst bara är ord – borde bli medveten om hur löjligt allt handlande i grund och botten är.⁴⁹ Även självmordet som handling är löjligt, och textjaget önskar att bödeln skulle se det, och kunna ”före sig” i löjet: ”Ja, kunde jag få dina mungipor att skälva av oemotståndligt skratt – detta skratt som plötsligt kväller fram beskt, mörkt och starkt, hur mycket hade jag inte då lyckats förändra dig.”⁵⁰ Det här skrattet ligger närmare maktskiftandets skratt än när Bergmans bödlar skrattar åt offrens narrkonster, och öppnar för något annat än fascistisk enhetssträvan – just för att det luckrar upp offer-och-bödel-positionerna.

I sin läsning av Woolf konstaterar Suh att antifascism hos henne inte bör ses som en statisk position, utan som aktiviteter som kräver ständig självransakan.⁵¹ Samma hållning återfinns hos Tuominen. Det bör inte ses som en slump att *Besk brygd*, trots sin mörka tematik, är skriven med en ton som med jämna mellanrum slår över i det humoristiska – i den bemärkelsen skriver Tuominen fram ett motstånd till fascismens oförmåga till självironi, som Gottlieb ovan beskriver.

Hoppet om en ny början

Skattet är inte den enda antifascistiska rörelsen som går att ana i *Besk brygd*, och det vore missvisande att låta analysen stanna här – i en beskrivning av fascismen som det entydiga och antifascismen som maktskiftet som leder mot något nytt. Enligt Deleuze och Guattari är rörlighet och föränderlighet nämligen också inbyggda i fascismen,⁵² och därmed går det inte att förutsäga vilka åtgärder som kommer att leda bort från ett fascistiskt begär, och vilka som tjänar till att upprätthålla det. I boken *Deleuze & Fascism* lyfter Leonie Ansems de Vries fram hur Deleuze och Guattaris begrepp flyktlinjer, som ofta används för att beskriva befriande rörelser bort från fasta och förtryckande strukturer, de facto löper lika stor risk att leda till död och förstörelse, som till frihetsskapande processer.⁵³ Nicholas Michelsen skriver i samma bok om hur flyktlinjens självdestruktiva, rentav suicidala, potential är en av fascismens grundkomponenter – det ligger i den renodlade fascismen att begära sin egen undergång, vilket Michelsen visar genom att studera såväl Nazitysklands självdestruktiva slut som den japanska Meiji-regimens självmordstrupper.⁵⁴ Hannah Arendt skriver i sin tur om hur den totala terrorn som opererar genom totalitarismen också består av en självdestruktiv rörelse – en rörelse som strävar efter att låta ”historiens kraft att framskrida ohämat genom mänskligheten utan att hindras av några spontana mänskliga handlingar”.⁵⁵

Det som skiljer Arendt från Deleuze och Guattari är att hon ser denna rörelse som *en* medan de ser fascismens rörelser som pluralistiska. Båda betonar ändå oförmågan att säkert kunna veta vilka handlingar som leder till att de fascistiska eller totalitära rörelserna avbryts, eftersom alla människor redan genomsyras av dem. Ändå bjuder Arendt på en strimma hopp. Hon skriver att även om den terror som är det totalitära styrelseskickets väsen inte kan hejdas, eftersom den är mäktigare än de krafter som alstras av människans egna handlingar och vilja, så kan den trots allt saktas ner och ”saktas

nästan ofrånkomligen ner genom människans frihet, som inte ens totalitära härskare kan förneka; för denna frihet [...] är identisk med det faktum att människor föds och att var och en av dem därför är en ny början, som i viss mening låter världen börja på nytt.”⁵⁶

En snarlik tanke, om än med mer kristenromantisk botten, uttrycks av Mirjam Tuominen, när textjaget i *Besk brygd* skriver att det lyckliga spädbarnet är ett tecken på att ”allt var gott från början”,⁵⁷ men att ondskan uppstår eftersom det i världen finns så många spädbarn som lämnas ensamma med sin gråt: ”Spädbarnsdisharmonierna föder aggressivitet i den vuxna människan, och aggressivitet – antingen den riktar sig inåt eller utåt – föder olycka, alltså ondska, den ena människans aggressivitet föder den andras och många människors aggressivitet i förening och i växelspel föder krig, kriget föder bödlar och offer överallt, var man ser och var man andas, och offer och bödlar föder nya krig.”⁵⁸ Ett sätt att slippa krig, aggressivitet – samt hela bödel-offerdynamiken – vore enligt textjaget att se till att alla spädbarn garanterades en egen skötare som fanns till bara för dem.⁵⁹ Utan att här ta ställning till denna tankes utvecklingspsykologiska legitimitet är det av vikt att notera hur födseln av något nytt, av en ny människa, är händelser genom vilka både Arendt och Tuominen gestaltar en antifascistisk potential – vilket tycks bryta mot den deleuzianska synen.

Motståndet i ambivalensen

Hoppet om en ny början kan ändå inte trola bort alla mikrofascistiska begär, utan *Besk brygd* fortsätter insistera på att alla människor bär död och bödlar inom sig. Det resulterar i en påtaglig ambivalens i relation till självmordet. Textjaget uttrycker ett självmordsbegär, men är själv osäker på huruvida det är att kapitulera för bödeln eller vinna över den. Självmordet beskrivs ömsom som en harmonisk enhet och ett bevis på en ursprunglig och levande sundhet,⁶⁰ och ömsom som en löjeväckande eller äcklig handling,⁶¹

men just på grund av den ambivalensen fortsätter skrivandet och texten fortsätter generera betraktelser. "One cannot arrive at a life beyond fascism, one can only create it" skriver Ansems de Vries,⁶² och jag vill hävda att det går att läsa det "väsen, vilket med betraktelser uppskjuter sin dödsdom" i *Besk brygd* som ett textjag som ägnar sig åt just den sortens skapande. Inte bara genom att hon uttrycker sig – textjaget konstaterar själv att det finns former av tigande som inte vittnar om bödelskap, nämligen djuren och spädbarnets,⁶³ och omvänt finns det ju otaliga bevis för att även bödelrika tankar går att uttrycka i text – utan genom *hur* hon gör det.

Den nyckfulla ström av anekdoter och reflektioner utan klara synteser som *Besk brygd* består av utmanar fascistiska strukturer utan att för den skull upprätta en statisk antifascistisk position. Tuominens textjag skriver inte bara om utan också genom det hon undersöker – hon får sand i munnen när juden begravs, hon försöker skriva sig in i den tyska soldaten och hon tar med läsaren in i sin egen bödelroll i relation till katten Rasmus. På samma sätt som textjaget konstaterar att författarskapen som hon analyserar i andra halvan av boken måste upplevas konstaterar Inga-Britt Wik att *Besk brygd* är en bok som inte kan fångas i en formel

utan som måste "läsas och genomlevas" – och jag skulle hävda att det inte bara är ett uttryck för beundran utan en adekvat beskrivning av hur Tuominens text både uppvisar och uppmanar till antifascistiskt arbete.⁶⁴

Judy Suh noterar, även hon med hjälp av Arendt och Deleuze, att romaner kan fungera antifascistiskt genom att väcka läsarens begär efter en ny början – ett begär som, hävdar jag, både gestaltas och väcks hos läsaren genom Tuominens fragmenterande men drivna flöde.⁶⁵ På bokens sista sida når hon en punkt där den tyska soldaten fortsättningsvis beskrivs som onåbar, "ohyggligt död", men ändå närvarande inuti människor som den död som vill upphöja sig "till lag för att göra våld på livet inom oss". Det är denna tendens *Besk brygd* utpekar och varnar för. Inte bödelkapaciteten per se, den måste vi leva med, utan dess förmåga att upphöja sig själv till lag – precis som Eichmann upphöjde Führerns vilja till sin lag – till något inför vilket ingen egen vilja längre finns. Längtan efter att bödeln ska uttrycka sig, föreställningen om skrivandet som ett sätt att uppskjuta sin dödsdom, handlar om att vägra såväl offrets som bödelns endimensionella roll och istället insistera på att vara ett ambivalent subjekt med möjlighet att inte döda.

Noter

- 1 Mirjam Tuominen, *Besk brygd – Betraktelser* (Helsingfors: Söderströms, 1947).
- 2 Tuva Korsström, *Älvan och jordanden: En biografi om Mirjam Tuominen och Torsten Korsström* (Helsingfors: Schildts & Söderströms, 2018), 227.
- 3 Monika Fagerholm, "Litteraturen och världen", *Finlands svenska litteraturhistoria: Andra delen, 1900-talet*, red. Clas Zilliacus (Helsingfors/Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland/Bokförlaget Atlantis, 2000), 183f.
- 4 Ghita Barck, *Boken om Mirjam: Mirjam Irene Tuominen i liv och dikt* (Helsingfors: Söderströms, 1983), 11.
- 5 Tuva Korsström, *Älvan och jordanden*, 467. Citatet plockat ur en text med rubriken "Biografiska fakta", daterad den 17 juni 1962, som Mirjam Tuominen skrev i syfte att publicera i samband med hennes sedermera refuserade diktsamling *Jesus Kristus Lyra*.
- 6 Fagerholm, "Litteraturen och världen", 184.
- 7 Biografiska läsningar av *Besk brygd* står att finna både hos Korsström och Barck.
- 8 Kasper Braskén, Matias Kaihovirta & Mats Wickström, "Antifascismen i Norden: Ett nytt forskningsfält", *Historisk Tidskrift för Finland* 102 (2017:1), 7.
- 9 Nigel Copsey, "Preface: Towards a New Anti-

- Fascist 'Minimum', *Varieties of Anti-Fascism*, red. Nigel Copsey och Andrzej Olechnowicz (London & New York: Palgrave Macmillan, 2010), xviii.
- 10 Tom Buchanan, "Beyond Cable Street: New Approaches to the Historiography of Antifascism in Britain in the 1930s", *Rethinking Antifascism: History, memory and politics 1922 to the present*, red. Hugo García, Mercedes Yusta, Xavier Tabet och Cristina Clímaco (New York: Berghan Books, 2016), 69.
- 11 Brad Evans och Julian Reid, "Introduction: Fascism in all its forms", *Deleuze & Fascism: Security; war; aesthetics*, red. Brad Evans och Julian Reid (London & New York: Routledge, 2013), 3.
- 12 Hugo García, Mercedes Yusta, Xavier Tabet & Cristina Clímaco, "Beyond Revisionism: Rethinking Antifascism in the Twenty-First Century", *Rethinking Antifascism*, 4.
- 13 Kasper Braskén & Johan A. Lundin, "Introduction", *Anti-fascism in the Nordic Countries: New Perspectives, Comparisons and Transnational Connections*, red. Kasper Braskén & Johan A. Lundin (London & New York: Routledge, 2019), 6.
- 14 Matias Kaihovirta & Mats Wickström, "An anti-fascist minority? Swedish-speaking Finnish responses to Fascism", *Anti-fascism in the Nordic Countries*, 70.
- 15 Korsström, *Älvan och jordanden*, 290.
- 16 Barck, *Boken om Mirjam*, 118.
- 17 Korsström, *Älvan och jordanden*, 173, 195.
- 18 Inga-Britt Wik, "Häxan, ledaren och bödeln: några bilder i Mirjam Tuominens tidiga författarskap", *Horisont* 36 (1989:3), 24. Citat ur Mirjam Tuominens dagbok 22 september, 1939.
- 19 Tuominen, *Besk brygd*, 7.
- 20 Tuominen, *Besk brygd*, 8.
- 21 Tuominen, *Besk brygd*, 9.
- 22 Tuominen, *Besk brygd*, 55.
- 23 Tuominen, *Besk brygd*, 23.
- 24 Korsström, *Älvan och jordanden*, 229.
- 25 Hannah Arendt, *Den banala ondskan: Eichmann i Jerusalem*, övers. Barbro Lundberg & Ingemar Lundberg (Göteborg: Daidalos, 2013), 138.
- 26 Arendt, *Den banala ondskan*, 151.
- 27 Arendt, *Den banala ondskan*, 288.
- 28 Tuominen, *Besk brygd*, 40f.
- 29 Tuominen, *Besk brygd*, 113.
- 30 Tuominen, *Besk brygd*, 135.
- 31 Tuominen, *Besk brygd*, 125.
- 32 Tuominen, *Besk brygd*, 114.
- 33 Hannah Arendt, *Totalitarismens ursprung*, övers. Jim Jakobsson (Göteborg: Daidalos, 2016).
- 34 Arendt, *Totalitarismens ursprung*, 571.
- 35 Samantha Power, "Inledning", Arendt, *Totalitarismens ursprung*, 15.
- 36 Arendt, *Totalitarismens ursprung*, 586.
- 37 Arendt, *Totalitarismens ursprung*, 583.
- 38 Arendt, *Totalitarismens ursprung*, 41.
- 39 Tuominen, *Besk brygd*, 25.
- 40 Gilles Deleuze & Felix Guattari, *Anti-Oidipus: Kapitalism och schizofreni*, övers. Gunnar Holmbäck (Hägersten: Tankekraft, 2016), 47.
- 41 Gilles Deleuze & Felix Guattari, *Tusen plataer: Kapitalism och schizofreni*, övers. Gunnar Holmbäck och Sven-Olav Wallenstein (Hägersten: Tankekraft, 2015), 324.
- 42 Evans och Reid, "Introduction: Fascism in all its forms", 4f.
- 43 Tuominen, *Besk brygd*, 76.
- 44 Tuominen, *Besk brygd*, 75.
- 45 Tuominen, *Besk brygd*, 130.
- 46 Julie V. Gottlieb, *Feminine Fascism: Women in Britain's Fascist Movement* (London & New York: I.B. Tauris, 2000), 205.
- 47 Tuominen, *Besk brygd*, 132f.
- 48 Judy Suh, *Fascism and Anti-fascism in Twentieth-Century British Fiction* (New York: Palgrave Macmillan, 2009), 121.
- 49 Tuominen, *Besk brygd*, 50f.
- 50 Tuominen, *Besk brygd*, 52.
- 51 Suh, *Fascism and Anti-fascism in Twentieth-Century British Fiction*, 124.
- 52 Deleuze & Guattari, *Tusen plataer*, 323.
- 53 Leonie Ansems de Vries, "Politics on the line", *Deleuze & Fascism: Security; war; aesthetics*, red. Brad Evans & Julian Reid (London & New York: Routledge, 2013), 126.
- 54 Nicholas Michelsen, "Fascist lines of the tokkōtai", *Deleuze & Fascism*, 149.
- 55 Arendt, *Totalitarismens ursprung*, 582.
- 56 Arendt, *Totalitarismens ursprung*, 584.
- 57 Tuominen, *Besk brygd*, 65.

- 58 Tuominen, *Besk brygd*, 66.
 59 Tuominen, *Besk brygd*, 67.
 60 Tuominen, *Besk brygd*, 133.
 61 Tuominen, *Besk brygd*, 134.
 62 Ansems de Vries, "Politics on the line", 146.
 63 Tuominen, *Besk brygd*, 74.
 64 Wik, "Häxan, ledaren och bödeln", 31.
 65 Suh, *Fascism and Anti-fascism in Twentieth-Century British Fiction*, 180.

Summary

*"If the Executioner Could Express itself":
 Writing as Resistance and an Antifascist
 Practice in Mirjam Tuominen's Besk brygd*

In the essay *Besk brygd* ("Bitter Brew", 1947), written by the Finland-Swedish author Mirjam Tuominen, the author holds everyone responsible for the fascist violence committed by Nazi Germany, even herself. In Tuominen's writing fascism is not an isolated political event or an external force, but rather a potential, something inherent in all interpersonal relationships.

As a result, for Tuominen, antifascism as a position can never be fully realized, but rather consists of different practices aimed both in-

ward, at the self, as well as outwards, toward society. One of these practices is the act of writing itself.

Using Hannah Arendt's thoughts on totalitarianism and the banality of evil in conjunction with the concept of micro-fascism, theorized by Gilles Deleuze and Félix Guattari, this article attempts to pinpoint how Tuominen's practices of antifascism manifest themselves both thematically and aesthetically in "Bitter Brew".

Keywords: antifascism, Mirjam Tuominen, microfascism, totalitarianism, authoritarianism, essay